

UOT 008:316

Adil Sadıxov
Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti
Az. 1073, Bakı şəh., H.Cavid pr. 25
Email: ilgarsv@mail.ru

İNSAN MƏNƏVİ FƏALİYYƏT PROSESİNİN SUBYEKTİDİR

Xülasə: Məqalədə insan mədəniyyət sferasında yaradıcı mənəvi fəaliyyətin subyekti kimi çıxış edir. İnsanın mənəvi fəaliyyət prosesinin subyekti kimi səciyyələnməsi onun əxlaqi şüuru ilə sıx bağlıdır. Eyni zamanda şəxsiyyətin mənəvi fəaliyyəti daha mükəmməl səviyyədə mədəniyyət sferası ilə tənzimlənməsi sərvətlər sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

Açar sözlər: insan, mənəviyyət, fəaliyyət, mədəniyyət, cəmiyyət, norma, inkişaf

İnsan mədəniyyət-sivilizasiya sferasında yaradıcı-yenilikçi mənəvi fəaliyyətin subyekti kimi çıxış edir. Lakin hər cür yenilikçilik mənəvi-sivil fəaliyyət prosesinin göstəricisi kimi səciyyələnmir. Yenilik naminə yenilik, yaradıcılıq xatirinə yaradıcılıq özündə heç də mütərəqqi məzmun təcəssüm etdirmir, mənasız hala çevrilir. Mədəniyyət sərvətlərinin yaradılması hamı üçün həmişə əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan elmi kəşflər və bədii yaradıcılıq məhsulları cəmiyyətdə geniş yayılmalı, insanların zəkasında və qəlbində əks-səda doğurmalıdır.

İnsanın mənəvi fəaliyyət prosesinin subyekti kimi səciyyələnməsi onun əxlaqi şüuru ilə sıx bağlıdır. Əxlaq sferası özündə nəinki adamlar arasında əxlaqi münasibətləri, onların davranışını, eləcə də insanın hərəkətlərinin motivlərini izah edən əxlaqi şüuru əks etdirir.

Əxlaqi ideal şəxsiyyətin həyati təsəvvürlərinin, görüşlərinin, həyatı qiymətləndirmə qabiliyyətinin birliyidir. İdeal həmişə insanın həyat planları və məqsədləri ilə daxili bağlılıq kəsb edir. İdealın ictimai əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, o, şəxsiyyətin mənəvi simasının, ümumi mədəniyyətinin formalaşmasında və əxlaqi yeniləşməsində fəal sövqedicisi rol oynayır.

Qeyd edilməlidir ki, mədəniyyət aləmində əxlaqi-etik aspekt xüsusi yer tutur. Əxlaq ən müxtəlif sferalarda – məişətdə, ailədə, işdə, elmdə, siyasətdə və sairədə insanların həyatını tənzimləyir. İnsanlararası münasibətlər mədəniyyətini təşkil edən ümumi əhəmiyyətli nə varsa əxlaqi normalar və prinsiplər ona təsir göstərir. Bütün hallarda insanlararası əlaqələr praktikası xeyirxahlıq, nəciblik, ədalətli olmaq kimi mənalanır. Əxlaq insanlar arasında gündəlik fərdi münasibətlərlə səciyyələnilir. Əxlaqın münafişəli mahiyyət daşıması xüsusi hallarda nəzərə çarpır.

İnsanı səciyyələndirən cəhətlərdən biri bundan ibarətdir ki, o, yalnız mənəvi fəaliyyət prosesinin deyil, eləcə də ictimai münasibətlərin subyektini kimi çıxış edir. Normal insan şəxsiyyəti həmişə bu və ya digər dərəcədə sosial fəallığı ilə nəzərə çarpır. Çünki onun inkişafı digər insanlarla canlı ünsiyyət prosesində baş verir. Bu prosesdə şəxsiyyət sosial ünsiyyətin subyektini kimi formalaşır. Həmin ünsiyyət çərçivəsində onun istehlak, təlim, əmək, əyləndirici və digər fəaliyyəti həyata keçirilir. Belə halda şəxsiyyət həyata keçirdiyi sosial fəaliyyətin subyektini kimi səciyyələnir. Şəxsiyyətin sosial fəaliyyəti və bu və ya digər məqsədlər güdən sosial ünsiyyəti onun sosial fəallığının başlıca formalarıdır. Şəxsiyyətin hər cür fəaliyyəti onun digər insanlarla birbaşa və ya dolaylı ünsiyyəti şəraitində baş verir. Belə ünsiyyəti şəxsiyyətlərarası ünsiyyət kimi də səciyyələndirmək olar. Əgər insan başqa şəxsiyyətlərə münasibətdə bu və ya digər birliyin (kollektivin, sinfin, millətin) nümayəndəsi kimi çıxış edərsə, deməli, həmin şəxsiyyətlərlə ictimai münasibətlərdə (sınıfı, milli və s.) səciyyələnir. Bu münasibətlər isə məzmununa görə iqtisadi, siyasi, hüquqi, əxlaqi, estetik və dini baxımdan mənəvilərə bölünür.

Cəmiyyətin inkişafı eyni zamanda insanın təşəkkülü və formalaşması prosesidir. İnsan universal əlaqələr və münasibətlər sisteminə cəlb olunmaqla bütöv fərd kimi formalaşmaq və inkişaf etmək imkanı əldə edir. Təbii ki, cəmiyyətin özü də şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına, qabiliyyətinin azad təzahürünə və məqsədyönlü, faydalı fəaliyyətinə maraqlıdır. Hər bir fərd mənəvi cəhətdən nə qədər zəngin, çoxcəhətlidirsə onun sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi və mənəvi-əxlaqi fəaliyyət prosesi də bir o qədər zəngin və rəngarəng təzahür edir. Şəxsiyyətin inkişafının və fəaliyyətinin bu qanunauyğunluğu sözün əsl mənasında onu, mənəvi fəaliyyət prosesinin fəal subyektinə çevirir. İnsanın bu cür subyekt kimi çıxış etməsi bir çox amillərlə, indiki şəraitdə xüsusilə onun yüksək düşüncə tərzini ilə şərtlənir.

Öz ictimai həyat fəaliyyətində fərd ona xas olan keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Bu keyfiyyətlər onun müəyyən və ya kiçik sosial qruplarla «qohumluğunu» səciyyələndirir. Məsələn, hər bir sosial mahiyyətli fərd bu və ya digər sinfin (sahibkarların, fəhlələrin, kəndlilərin) yaxud ziyalıların müəyyən təbəqəsinin, eləcə də gənclərin nümayəndəsidir, ailənin üzvü, bu və ya digər millətin təmsilçisi kimi çıxış edir. Bütün bu sosial keyfiyyətlər insanın cəmiyyətdəki mövqeyini, onun sosial statusunu səciyyələndirir. Eyni zamanda şəxsiyyətlərin ayrıca qrupları öz aralarında müxtəlif baxımdan – fəaliyyətin növünə (peşə etibarilə və ya ictimai adlanan fəaliyyətə görə); dünyagörüşü nöqtəyindən nəzərdən (bəziləri elmi dünyagörüşü, digərlər dini dünyagörüşü ilə fərqlənir); sərvət yönümünə (fəaliyyət istiqamətinə) görə fərqlənirlər.

Şəxsiyyətin öz mövcud obyektiv mənafeələrini dərk etməsi problemi, başqa sözlə özü üçün faydalı olanı dərinlən anlaması bu və ya digər cəmiyyətdə onun həyatının ən əhəmiyyətli məqamlarındandır. Əgər o, bu məqamı düzgün dərk edərsə, belə halda şüurunda müvafiq subyektiv (forma etibarilə) maraq təzahür edir və bu subyektiv marağın məzmununu isə şəxsiyyətin obyektiv mənafeəsinin məzmununa uyğun gələcək.

Mənəvi həyatın məzmunlu elementi olmaq etibarilə, insanların fəaliyyətinin məhsulu olan adətlər – adi mədəniyyət cəmiyyətində tamamilə çoxsaylıdır. Hətta ən primitiv cəmiyyətlərdə bir neçə min adət mövcuddur, müasir industrial cəmiyyətdə isə onların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artır. Adətlərin insanların adi-praktiki fəaliyyəti sayəsində daha da çoxalması ictimai həyatın inkişaf dialektikası ilə şərtlənir. Əlbəttə, mədəniyyəti yalnız adətlərin, ənənələrin, mərasimlərin və digər bu kimi davranış nümunələrinin məcmusu kimi təsəvvür etmək düzgün olmazdı. O, həm də davranışın təşkili sisteminin növü kimi səciyələnilir. Demək lazımdır ki, adət insanların fəaliyyətinin və münasibətlərinin keçmişdən əldə edilən tənzimləmə forması olub müəyyən cəmiyyətdə və ya sosial qrupda təkrar istehsal olunur. Sosial cəhətdən qəbul olunmuş nümunələr adətdə təşəkkül tapır və toplanmış təcrübə nəsilədən nəsle, fərdədən fərdə verilir. Bu cür varislilik məhz, mədəniyyətin inkişaf qanunauyğunluğudur. Adətlərə həmçinin, ənənəvi əmək üsullarını, davranış formalarını, həyat tərzini, tərbiyəni aid etmək olar. Adətlər tərbiyədə mühüm rol oynamaqla yeniyetmənin mədəniyyətə qovuşmasına və yaxud yaşlı insanın mədəniyyətdən kənar mühitə cəlb olunmasına imkan yaradır. Mədəniyyət sferası ilə bağlı fəaliyyətə cəlb edilən insan müəyyən nümunələrlə tanışlıq imkanı əldə edir.

Bildirilməlidir ki, insanın mənəvi fəaliyyətinin digər məhsulu normalardır (əxlaqi, siyasi, hüquqi, estetik, dini və s.). Adətdən fərqli olaraq norma fəaliyyətin bütün hissələrini deyil, onun məhz hansısa prinsipini, parametrini əhatə edir ki, bu da davranışın variantivliyini (müxtəlif şəkildə dəyişilməsini) və mürəkkəbliyini şərtləndirir. Hər bir cəmiyyət və ya ayrıca sosial birlik, qrup öz mühitində münasibətləri qaydaya salmalıdır, özbaşınalığa, nizamsızlığa aparan meyilləri məhdudlaşdırmalıdır, kortəbii əhval-ruhiyyəni aradan qaldırmalıdır. O, həmçinin ayrıca şəxsiyyətlərin və qrupların fəaliyyətini uzlaşdırmalıdır, bunu mövcud birliyin və ya cəmiyyətin ümumi mənafeyinə istiqamətləndirməlidir.

Sosial normalar əslində qaydaların qoruyucusu və sərvətlərin saxlayıcısıdır. Normalarla sərvətlər arasındakı fərq bundan ibarətdir ki, birinci davranış qaydasıdır, sonuncu isə şəhər və xeyir, düzgün və düzgün olmayan, lazımlı və lazımsız nədir haqqında mücərrəd anlayışdır. Normalar sistemində mahiyyət etibarilə mədəniyyət hadisəsi sayılan əxlaqi normalar spesifik əhəmiyyətə malikdir. Əxlaqi normalar dedikdə bir hərəkətin yerinə yetirilməsini və digərinin qadağan olunmasını tələb edən düzgün və qeyri-düzgün davranış haqqında ideyalar başa düşülür. Belə əxlaqi normaların fəaliyyət göstərdiyi sosial birliklərdə onların üzvləri inanırlar ki, normaların pozulması bütün cəmiyyətə fəlakət gətirə bilər. Digər sosial qrupun üzvləri əlbəttə belə hesab edə bilər ki, mövcud qrupun əxlaqi normalarından bəziləri xeyli dərəcədə qeyri-sağlamdır. Əgər cəmiyyət və ya qrup inanırsa ki, hər hansı hərəkət və ya fəaliyyət zərərliyə, bu öz əksini dərhal müvafiq əxlaqi normaların təzahüründə tapır. Əxlaqi normalar hərəkətin düzgün olub-olmamasına inandır. Əxlaqi normaların özü bütövlükdə mədəniyyət normaları kompleksinin ayrılmaz ünsürüdür.

Şəxsiyyətin mənəvi fəaliyyəti daha mükəmməl səviyyədə mədəniyyət sferası ilə tənzimlənməsi sərvətlər sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Normalardan fərqli

olaraq sərvətlər bu və ya digər obyektin, vəziyyətin, tələbatın, məqsədin seçilməsini nəzərdə tutur. Sərvətlər cəmiyyətə və insana yaxşını və pisi, həqiqəti və səhvi, gözəlliyi və ya çirkinliyi, ədaləti və ədalətsizliyi, mühümü və əhəmiyyətli olmayanı bir-birindən ayırmağa kömək edir.

Sərvətlə davranış arasındakı uyğunsuzluğun silinməsinin mühüm vasitəsi iradədir. O, tərəddüdü və inamsızlığı aradan qaldırmaqla insanı fəaliyyətdə təsvir edir. İradə həm daxili təhrikedici qüvvə və eləcə də əmr formasında güclü xarici motivləşmə kimi təzahür edə bilər. Əxlaqi normaların formalaşmasına təsir göstərir.

Bəşəriyyətin sosial təcrübəsi göstərir ki, əxlaqi normalar icad olunmur, məqsədlə yaradılır, şüurlu seçimə, zehni gərginliyə əsaslanmadan insanların gündəlik həyatından, qrup halında praktikasından tədricən təşəkkül tapır. Əxlaqi normalar sonrakı nəsillərə praktiki mənfəət kimi deyil, məhz «müqəddəs» mütləqin sarsılmaz sistemi kimi verilir. Nəticədə əxlaqi normalar qəti surətdə qərarlaşır və istər-istəməz yerinə yetirilir. Onlar fərd tərəfindən mənimsəniləndə davranışın əxlaqi nəzarəti kimi çıxış edir, belə halda isə fərdin qadağan olunanı icra etməsi psixoloji cəhətdən çətinliyə məruz qalır, başqa sözlə, əxlaqi normaya yiyələnməsi qarşısını almaz olur.

Ümumiyyətlə, normalar bir-birindən məcburiyyət dərəcəsinə görə fərqlənirlər. Bu mənada təhrik edilən normalar (özünü təkmilləşdirən) və qadağan olunan normalar mövcuddur. Normaların müəyyənliyi normaya salınmış obyektin spesifikliyindən asılıdır. Fəlsəfi-sosioloji, politoloji-hüquqi ədəbiyyatda normalara dair müxtəlif fikirlər, baxışlar mövcuddur.

Hal-hazırda cəmiyyətimizin müasir inkişaf mərhələsində mənəvi fəaliyyət formalarının əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi prosesi baş verir ki, bu da ictimai həyatın təkmilləşməsinin etibarlı əlamətidir. Mənəvi fəaliyyət prosesinin fəal, şüurlu subyekt kimi çıxış etmək məhz mənəvi inkişafın, əxlaqi təkmilləşmənin nəticəsidir. Şəxsiyyətin mənəvi zənginliyi dedikdə onun təhsil və şəxsi təhsil sisteminə cəlb olunması dərəcəsi, elmi informasiya mənbələri ilə bilavasitə və hərtərəfli təmasda olması və bunların sayəsində onun şüurunda, təhsil səviyyəsində, intellektual, əxlaqi, estetik simasında baş verən dərin keyfiyyət yenilikləri başa düşülür.

Cəmiyyətin mənəvi-mədəni səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, insan bir o qədər şəxsiyyət kimi dəyərlənir. İnsanla cəmiyyət arasında daima dialektik əlaqə mövcuddur. Çünki insanın fəaliyyət prosesinin başlıca növü mənəvi-məhsuldar fəaliyyətdir, başqa sözlə fərdi və ictimai şüurun, ideyaların, biliklərin, nəzəriyyələrin, bədii obrazların və digər mənəvi sərvətlərin konkret-tarixi məzmununda və formalarda istehsalıdır. Mənəvi istehsal əslində məhz insanların, cəmiyyətin mənəvi tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənir. Mənəvi sərvətlərin (mənəvi mədəniyyətin) yaradılmasına yönələn fəaliyyətdə yalnız xarici tələbat və onun təmin olunması tələbatı deyil, həmçinin mənəvi sərvətlərin istehsalçıların – mütəfəkkirin, alimin, sənətkarın və s. daxili tələbatı həyata keçirilir. Lakin mənəvi fəaliyyət prosesinin daima yenilənməsi, bütövlükdə mənəvi mədəniyyətin mövcudluğu

imkanı xaricindədir. Bu mənada yaradıcılıq, keyfiyyətə yeniləşmə cəmiyyətin inkişafının özünəməxsus digər tərəfidir. Mədəniyyət ənənələrinin və fasiləsiz yeniləşmənin vəhdəti hər bir mədəniyyətin universal xarakteristikasıdır.

İnsanın cəmiyyətin sosial həyatında fəal iştirakı, mənəvi fəaliyyəti olduqca əhəmiyyət kəsb edir. Belə fəaliyyət insanın bütün daxili imkanlarının daha tam açılması üçün ona geniş şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində ictimai vəzifələrin daha səmərəli yerinə yetirilməsi baxımından vacibdir. Bu, əslində insanın şüurunda qabiliyyətini təkmilləşdirmək cəhdini, eyni zamanda özünətənqid cəhdini artırır, ona özünütərbiyə prosesinə təsir göstərməyə əlverişli imkanlar yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov S.S. Sivilizasiyalararası dialoq. Bakı, Adiloğlu, 2009.
2. Rüstəmov Y. Sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibəti. Bakı, Səda, 2007.
3. Şükürov A.M. Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 2006.
4. Əliyev Ə.H. Mənəvi mədəniyyət və din. B., 1983.
5. Məmmədov Ə.V. Elmi idrak və onun inkişaf dialektikası. B., 1998.

Адил Садыхов

Человек субъект процесса духовной деятельности

Резюме

В статье человек выступает как субъект процесса творца культурной сферы. Духовная деятельность человека очень тесно связана с его нравственным сознанием. Одновременно духовная деятельность личности регулируется культурной сферой и претворяется в жизнь ценностными системами.

Ключевые слова: человек, духовность, деятельность, культура, общество, норма, развитие.

Adil Sadikhov

Human as a subject of the spiritual activity process

Summary

In this article human is revealed as a subject of creator's process of the cultural sphere. The spiritual activity of a human is closely linked to his/her moral cognition. Simultaneously, spiritual activity of a person is regulated by the cultural sphere and realized by the value systems.

Keywords: human, morality, activity, culture, society, norm, development.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 05.03. 2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 12.03.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 17.04. 2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Yeganə Eyvazova

ADMİU-nun Elmi Şurasının 06 iyul 2018-ci il, 09 saylı qərarı ilə çap olunur